

Ігор Креховецький

науковий співробітник відділу археології
Національного заповідника „Давній Галич”
м.Галич

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛИЦЬКОГО ЗАМКУ. МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

Галицький замок розташований у м. Галич Івано – Франківської області в південно–східній частині міста на найближчій до Дністра мисоподібній вершині льодовикового придністровського кряжу, висотою 60 метрів над рівнем річки. Ця вершина є головною ландшафтною домінантою міської околиці. З трьох сторін Замкова гора оточена стрімкими урвищами, а з четвертої – південної – має штучний глибокий і широкий рів (дуже схожа оборонна структура була і в княжому Галичі XI – XIIIст., тепер с.Крилос Галицького р-ну (Рис. 1).

Більшість істориків і краєзнавців вважає, що Галицький замок був побудований в XI – XII столітті. Зважаючи на те, що на місці сучасного Галича за княжих часів була торгова пристань, на Замковій горі обов'язково мусів би існувати оборонний пункт для контролю за нею і він одночасно унеможлилював несподіваний напад ворожих військ на стольне місто з півночі. Також, впритул до східної сторони Замкової гори йшов давній гостинець до центру княжого міста (за 5 км, на південь від Галицького замку).

Польський історик і краєзнавець Є. Геленіуш у своїй праці «Розмови про Польську Корону» (т. 1., Краків, 1873 р.) писав, що «Галич над самим Дністром має замок старовинний, про початки якого не говорять ні хроністи, ні традиції. За часів Яна Длугоша (XIVст.) замок був вже старий і невідомо ким збудований...» [11, с. 7]. Український історик і мистецтвознавець Йосиф Пеленський відзначав: «Не могла така гора, в такому місці над Дністром, аж до XIV і XV століття стояти пусто, без хосену...» [10, с. 38-39].

Такої ж думки були і місцеві краєзнавці Лев Чачковський та Ярослав Хмілевський, які вважали, що до завоювання польським королем Казимиром цих земель – в княжу добу – тут стояла якась твердиня [12, с. 44].

Доктор історичних наук Володимир Грабовецький теж відносить початки Галицького замку над Дністром до княжих часів. Він вважає, що спочатку це була дерев'яна споруда VI-XIст., яка в період XII-XIVст. переросла в міцний кам'яний замок галицьких князів. З півночі і заходу він був майже недоступний, а з півдня і сходу його захищали оборонні, частково природні і насипні вали [6, с. 129].

Думки цих дослідників підтверджують новітні археологічні дослідження. З історичних джерел відомо, що Галицький замок був ключем Південної Русі. На початку XIIIст. тут стояв окупаційний гарнізон угорських військ.

З приходом польських правителів і утворенням Галицького староства та у зв'язку з частими нападами на Галичину татарських, молдавських та угорських феодалів польський сейм вирішив укріпити Галич. У 1367 році розпочалося будівництво на горі, над Дністром і Луквою, замку. Спочатку це була дерев'яна споруда, обнесена земляними валами. Тоді ж замок стає резиденцією королівської влади на Галицькій землі. З інших джерел дізнаємось, що замок був збудований волинським князем Любартом у 1350-1352 роках.

Широкомасштабні археологічні дослідження на території Галицького замку, на жаль, не проводились, також, не збереглося його плану чи графічного зображення періоду XIV –XVI ст. Започаткував археологічні дослідження Галицького замку історик, археолог і краєзнавець О. Чоловський. У 1890 р. він заклав кілька шурфів, провів обміри руїн і достатньо переконливо реконструював план замку. На жаль, до нас дійшли лише фрагменти його роботи, вказує у своїй

монографії історик З. Федунків [11, с. 76-77].

У 1951р. на Замковій горі розкопки проводив археолог В. Гончаров, який зазначав: «На найвищій точці гори збереглися залишки масивних кам'яних стін польського замку XVI–XVII ст. Інших пам'яток, які б вказували на більш раннє заселення гори, не виявлено». Але він провів поверхневе дослідження і зробив поспішний висновок. У 1991 р. археологічною експедицією під керівництвом Ю. Лукомського було з'ясовано, що культурний шар на Замковій горі має товщину 8м, а першими поселенцями тут були носії культури фракійського гальштату (XII-VIIст. до н.е.), також тут було виявлено знахідки княжої доби (XII-XIIIст.), потужність пласту складала 1 м. Та найбільше речового матеріалу віднайдено в культурному шарі пізнього середньовіччя, коли замкове плато займали почергово земляно-дерев'яний, дерев'яно-кам'яний і кам'яний замки [9, с. 12].

Наступні археологічні розкопки проводились у 1994р. під патронатом Національного заповідника «Давній Галич». Тоді було закладено шурф під підніжжям південної замкової стіни. Про ці дослідження найбільш повну картину дав один із керівників експедиції Ю. Лукомський: «...На глибині близько 1 метра ми наштовхнулись на суцільні брили стін, які впали раптово під час сильної руйнації 1676 р.- на це вказує характер завалу... зруйновані замкові мури мали товщину 1-1,5 м.... приголомшує той факт, що основа стіни замку XVII ст. знаходиться на глибині близько семи метрів відносно рівня сучасної денної поверхні... можливо, тут, за стіною, існували підземні приміщення» [8].

І дійсно, писемні джерела згадують про двоповерхові підземелля Галицького замку, в яких, ймовірно, зберігались запаси провіанту, порох, казна, а також тут утримували в'язнів.

Далі Ю. Лукомський пише: «Під час розкопок виявилось, що стіни замку XVII ст. стояли на гребені валу, який виступає в плані назовні на 5 метрів від стіни замку Потоцького. Отже, ранній замок мав більшу площу і це в перспективі сприятиме дослідженню та музеєфікації решток попереднього замку. У внутрішній частині валу проявились виразні прямокутні отвори, які мали розміри 20х9 см, і були заповнені деревиною... стало зрозумілим – маємо справу з конструкцією дерев'яного частоколу більш раннього замку на Галич-Горі. З-під землі почав з'являтися ряд дерев'яних паль. Вони продовжувались до глибини восьми метрів, тобто збереглися на висоту три метри. Такий стан збереження конструкцій надзвичайно рідкісний.

Невдовзі ми виявили другий ряд аналогічного частоколу. Він проходив паралельно до першого і зберігся на висоту одного метра. Отже частокіл був дворядним і утворював одну дерев'яну оборонну стіну шириною 1,24 м. Перепад висот між поверхнею валу та дном рову становив сім метрів. Якщо врахувати ще надбудову дерев'яної стіни, то переконаємось, що дерев'яно-земляний Галицький замок був дуже сильно укріпленим. Перша архівна згадка про цей замок йде під 1367 роком. Тут було виявлено археологічні знахідки культури фракійського гальштату та княжої доби, що засвідчує про існування на Замковій горі поселень цих періодів» [8].

Археологічні розкопки 1993-1994 років оборонного рову під південною стіною виявили рештки замку XII-XIII, XIV-XV та XVII століть, а також культурні шари фракійського гальштату, княжої доби та пізнього середньовіччя.

У 1995р. архітектурний загін Галицької археологічної експедиції на 80 відсотків з'ясував планувальну структуру оборонних мурів замку останнього будівельного періоду (1658-1676 років). Локалізовано дві зруйновані оборонні вежі з підземними льохами і місце в'їзної брами [8].

У цей час дослідження замку проводили працівники інституту «Укрпроектреставрація» (директор З. Соколовський). В акті технічного стану пам'ятки зазначено, що вона втрачена на 80 відсотків. Збереглися тільки кутова («Шляхетська») вежа, руїни південно-східних стін й апсиди костюлу св. Катерини (виконувала фортифікаційну та сакральну функції і була продовженням південно-східного оборонного муру) та фрагмент південного муру з бійницями. Під замком знаходяться численні підвали, вхід до яких завалився [11, с. 85].

У 1997 р. археологи-архітектори Ю. Лукомський і В. Оприск провели повні розкопки Шляхетської вежі. Відстежено, що замок мав двоповерхові підземелля. Цегляно-кам'яні мури вежі стояли на масивному цоколі-фундаменті висотою 5 метрів і шириною 2,5 метра. Викладені вони з вапняку, алебастру, туронської крейди на міцному вапняково-піщаному розчині. Знайдені різьблені та профільовані деталі з Успенського собору (XIIст.) дають підставу припускати, що Шляхетську вежу

будували з блоків княжої катедри [9, с. 12].

У південно-східному куті Шляхетської вежі відкрито дві системи зрубних конструкцій валу з залишками дерев'яних клітей XIII-XIVст. та XV-XVIст., частину виробничої глинобитної печі XIIст. та напівземлянкову споруду XIст. [7, с.121-126].

У 1998 р. під час розкопок археологічного загону під керівництвом В. Оприска і М. Рожка на замковому плато знайдено залишки бронзо плавильної майстерні, злитки бронзи, житло княжої доби, залізні наконечники стріл, кераміку, керамічні плитки XIIIст., і житловий комплекс культури фракійського гальштату (XI-VIIст.до н.е.) [9, с. 12].

Дослідження Замкової гори в 2004 році продовжила археологічна експедиція Національного заповідника «Давній Галич» під керівництвом О. Мельничука та Б. Томенчука, яка поставила собі за мету знайти сліди заселення Замкової гори у давньоруський період. О. Мельничук зазначає, що на глибині 1 штиха виявлено залишки західної оборонної стіни замку у вигляді великих шматків опоки, поставленої на вапняно-піщаний розчин. А на глибині 1,1 м залягає верхній зріз фундаменту стіни, який виступає на 0,25 м назовні від стіни. На глибині 2,0 м від рівня сучасної поверхні в межах розкопу виявлено давньоруський об'єкт із залишками перетлілого дерева та кераміку XII-XIII ст. Дно цієї будівлі знаходиться на глибині 2,6 м від рівня сучасної поверхні. Далі, він робить висновок, що виявлені залишки, очевидно, належали споруді, яка входила в систему оборонних укріплень гори в давньоруський час [3, с. 18-20].

За будівельно-технологічними характеристиками кладка фундаменту та стіни вписується в загальне коло пам'яток оборонного будівництва Галичини XVI-XVIIст.

У 2007 році замок досліджувала археологічна експедиція Національного заповідника «Давній Галич» під керівництвом В. Януша, яка мала за мету виявити та локалізувати залишки південно-східної оборонної в'їзної вежі. Незважаючи на різноманітні знахідки періоду пізнього середньовіччя (залізні і керамічні вироби) та наявність потужного культурного шару, слідів південно-східної оборонної вежі виявлено не було. [4, с. 3, 8]. Можливо, будівельний матеріал з вежі було повторно використано для будівництва нових будинків у Галичі після губернаторського розпорядження 1796 року, коли замок почали розбирати під керівництвом інженера А. Гегерштайна. Також відомо, що в 1858 р. завалилася східна частина рештків мурів замку.

У 2008 році археологічна експедиція Національного заповідника «Давній Галич» під керівництвом В. Януша продовжила дослідження Галицького замку. Метою експедиції було виявлення та локалізація залишків західної оборонної стіни і фундаменту замку. Було закладено 3 шурфи. У результаті розкопок виявлено, що стіна складалася з великих шматків вапняку, поставленого на вапняково-піщаний розчин. Залишки стіни проходять по самому краю схилу гори. На відміну від структури стіни, фундамент складений із менших та більших розрізаних шматків мергелю. На глибині 1,7 м було виявлено залишки горілої дерев'яної споруди (напевно, господарського призначення), яка прилягала до оборонної стіни. Також було встановлено, що глибина фундаменту стіни становить 2,7 метра, а це черговий раз підтверджує дані історичних джерел (Акти земські і гродські) про існування в Галицькому замку двоповерхових підземель. Археологічний матеріал розкопок представлений виробами з кераміки, металу, скла та залишками будівельного матеріалу стіни (вапняк, цегла, мергель) [5, с. 8-11].

Згідно з описом 1627 року замок оточували з трьох боків вали, на яких 5 оборонних веж і 3 в'їзні брами. У 1658 р. замок було реконструйовано під керівництвом інженера-фортифікатора Ф. Корассіні. У цей же час замок було перебудовано з дерев'яно-кам'яного на кам'яний. Замок був центром Галицького староства. Історик З. Федунків у своїй книзі «Галицький замок» зазначає, що ухвала сейму 1658 року повідомляла: «... фортецю Галицьку галицький староста Андрій Потоцький своїм власним коштом з ґрунту реставрував, мури нові збудував, шанцями, валами, редурами, трибом чужоземним обвів...» [11, с. 35]. Отже, цілком ймовірно, що замок мав нижні оборонні укріплення (перша лінія оборони).

У 2013 році археологічний загін Національного заповідника «Давній Галич» під керівництвом І. Креховецького проводив зачистку ділянки біля підніжжя західного схилу Замкової гори на терасі штучного походження шириною 22 м. Необхідність зачистки була викликана обвалом частини тераси.

Дослідження виявили, що на глибині 1,4 м від денної поверхні залягав культурний шар XVI-XVII ст. із вугликами, цеглою, обмазкою, керамікою та кістками тварин. На глибині 2,1 м залягав шар вапнякового каміння з вапняно-піщаним розчином товщиною 0,25 м. Це каміння мало різну величину, траплялось обпалене. Значна глибина залягання решток оборонних стін, очевидно, пояснюється сповзанням схилу гори. Прошарки румовища і каміння, напевно, пов'язані з будівництвом стіни замку або інших оборонних споруд (Рис. 2) [1, с. 6-7].

У 2014 р. продовжив дослідження Галицького замку археологічний загін Національного заповідника «Давній Галич» під керівництвом І. Креховецького. Шурф закладено біля підніжжя Замкової гори на терасі штучного походження. На глибині 0,5 м від денної поверхні було виявлено розсип вапняку, цегли, мергелю і крупної гальки зі слідами вапняно-піщаного розчину товщиною до 0,5 м. Тут було знайдено керамічні, скляні і металеві вироби XVI і XVII ст. та кістки тварин. Шар румовища і каміння, очевидно, пов'язаний із будівництвом та функціонуванням оборонних споруд замку. Під шаром каміння знаходився шар з вугликами, печиною і обпаленим дрібним річником, який, напевне, утворився під час пожежі якихось дерев'яних конструкцій (Рис. 4). Також у розкопі було виявлено піч овальної форми, в конструкцію якої входило вапнякове каміння і яка, очевидно, пов'язана з якоюсь господарською будівлею. Ця піч знаходилася у внутрішній частині решток оборонних споруд, її розміри – 60х30 см. (Рис. 4).

В ході археологічних робіт було виявлено матеріал і будівельні рештки нижніх оборонних споруд замку XVII ст. [2, с. 8-13].

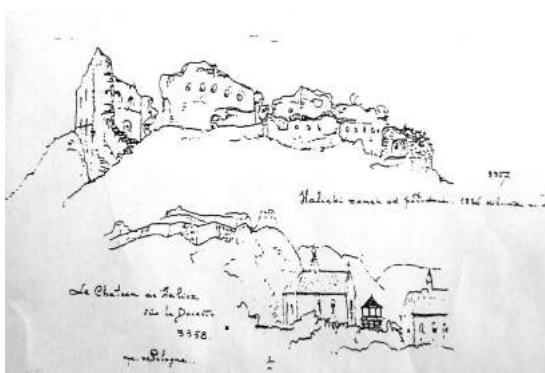

Рис. 1 Гравюра з руїнами Галицького замку.

Рис. 2 Зачистка обвалу біля підніжжя західного схилу замкової гори.

Рис. 3 Дослідження тераси під схилом замкової гори.

Рис. 4 Піч господарської будівлі в системі нижніх оборонних укріплень.

Список використаних джерел та літератури

1. Креховецький І. Звіт про результати археологічних розвідок Галицького замку у 2013 р. – Галич, 2014. - С. 6-11.
2. Креховецький І. Звіт про результати археологічних досліджень Галицького замку у 2014 р. – Галич, 2015. - С. 6-13.

3. Мельничук О., Томенчук Б. Звіт про польові археологічні дослідження у 2004 р. - Галич, 2005. - С. 18-20.
4. Януш В. Звіт про результати археологічних розвідок на території Галицького замку у 2007 р. – Галич, 2008. - С. 3,8.
5. Януш В. Звіт про результати археологічних розвідок на території Галицького замку у 2008 р.- Галич, 2009. - С. 8-11.
6. Грабовецький В. Нарис історії Галича з найдавніших часів до поч. ХХст. - Галич, 1997. - С.129.
7. Лукомський Ю. Результати, проблеми і перспективи архітектурно–археологічних досліджень на терені княжого Галича // Збереження та використання культурної спадщини України. – Галич, 2004. - С. 121-126.
8. Лукомський Ю. Таємниці Галич-Гори // Галичина. - 1996. - 8,12 червня.
9. Опрыск В. Галицька твердиня над Дністром // Галицька брама . - 1998. - № 9 . - С. 12.
10. Пеленський Й. Таємниці стольного града // Літопис червоної калини . - 1991. - Ч.6. - С. 38-39.
11. Федунків З. Галицький замок. - Івано – Франківськ, 2013.
12. Чачковський Л., Хмільевський Я. Княжий Галич. - Станіславів, 1938. - С. 44.

Микола Кибалюк

науковий співробітник

Національного заповідника «Замки Тернопілля»

м. Збараж

УКРАЇНСЬКЕ ПОДІЛЛЯ. ДО ВИТОКІВ ІСТОРІЇ КРАЮ

В даній статті розглянуто проблему походження історико-географічної назви «Поділля» на основі археологічних знахідок та на підставі аналізу різноманітних версій, висунутих дослідниками історії краю. Зроблено спробу показати хрещення Русі, як ключовий фактор, що спричинив масове заселення даного регіону. Проведено аналіз особливостей Болохівської землі. Розглянуто питання виникнення козацтва на Поділлі.

Ключові слова: Історія Поділля, археологія, Болохівська земля, язичництво на Поділлі, виникнення козацтва.

Поділля – історико-географічна область нашої держави, локалізована в південно-західній її частині. До історичного Поділля можна віднести території сучасної Вінницької, Хмельницької (за виключенням північної смуги), Тернопільської (південна частина), Одеської (північні райони) областей. Крім цього, сюди ж можна віднести незначні частини Житомирської, Черкаської та Кіровоградської областей.

Зазначимо, що свою назву цей історичний регіон отримав дещо пізніше, ніж сусідні з ним Галичина та Волинь. Однак цей фактор анітрохи не сприяв поясненню етимології її походження. Хоча саме пояснення етимології назви цього історичного регіону не лише мало б служити відправним моментом дослідження його історії, а й дати відповідь на численні питання, які виникають при вивченні історичного розвитку досліджуваного нами регіону.

Однією з найдавніших згадок, де уже зустрічаємо назву «Поділля» можна вважати хроніку М. Стрийковського, де фігурує 1331 рік [11, с. 7]. Однак потрібно зауважити, що цей хроніст жив та працював у XVI ст., тобто в той час, коли ця назва тривалий час уже була закріплена за даною територією. Тобто, формуючи свою працю, дослідник, міг перенести відому йому назву на події, що відбувалися значно раніше. Ольга Білецька у своїй праці «Поділля на зламі XIV – XV ст.: до витоків формування історичної області» говорить про те, що в доступних для неї дипломатичних та актових джерелах похідні від слова «Podolia» вперше зустрічаються у 1366 та у 1374 роках [., с. 69]. Зважаючи на цей факт, автор робить висновок, що макротопонім «Поділля» з'являється в 50-60-х роках XIV ст. Однак, ми не можемо погодитися з даним твердженням і вважаємо, що вищезазначену дату цілком обґрунтовано можна вважати лише часом першої документальної згадки назви цього історичного